

**Скансэн, музей пад адкрытым небам –
да пытання ўпарадкавання тэрмінаў музейнай лексікі**

Пры стварэнні слоўніка музейнай тэрміналогіі і дапаможніка па прафесійнай лексіцы для студэнтаў-музеязнаўцаў мы сутыкнуліся з пэўнымі праблемамі ў азначэнні некаторых тэрмінаў, асэнсаванню якіх і прысвечаны гэты артыкул.

Вельмі важным пытаннем у тэрміназнаўстве з’яўляецца ўпарадкаванне тэрмінаў, што немагчыма без уліку сінаніміі, высокая ступень якой уласціва сучаснай беларускай тэрміналогіі.

Так, у тэкстах даволі часта сустракаецца ўжыванне ў якасці сінонімаў тэрмінаў *музей пад адкрытым небам* і *скансэн*.

Тэрмін *музей пад адкрытым небам* мае наступныя адпаведнікі ў іншых мовах: англ. *open-air museum*, ням. – *Freilicht Museu*, фін. – *Ulkoilmamuseo*, швед. – *Friluftmuseum*, пол. – *muzea na wolnym powietrzu*, славац. – *múzeum v prírode*, чэш. – *muzeum v přírodě*, укр. – *музей під відкритим небом*, харв. – *muzej na otvorenom*, славен. – *muzej na prostem*, балг. – *музей на открито*.

Навукоўцы адзначаюць, што паняцце музея пад адкрытым небам не мае дакладна выражаных азначэнняў. Як падкрэслівае В. Г. Севан, «ідэя такіх музеяў пастаянна развівалася, але базавымі з’яўляліся два фактары: гэта месца захавання помнікаў народнага дойлідства (часцей за ўсё драўляных) і дэманстрацыя культуры і этнаграфічных калекцый» [16, с. 18–19]. Першапачатковае азначэнне такіх музеяў было дадзенае нямецкім даследчыкам А. Цыпеліусам і падтрымліваецца спецыялістамі Еўрапейскай асацыяцыі музеяў пад адкрытым небам, якія маюць на ўвазе перавознага тыпу музеі народнай архітэктуры і быту ці музеі драўлянага дойлідства.

«Расійская музейная энцыклапедыя» адзначае, што «сёння тэрмін “*музеі пад адкрытым небам*” найбольш часта выкарыстоўваецца ў адносінах да музеяў, створаных на аснове звезеных помнікаў, ці змешанага тыпу; музеі пад адкрытым небам, створаныя на базе музейфікацыі архітэктурных ансамбляў, ландшафтаў, пасяленняў і т. п., як правіла, называюць *музеямі-запаведнікамі*» [15].

Няма дакладнага азначэння для словазлучэння *музей пад адкрытым небам* нават у юрыдычных дакументах, якія рэгламентуюць яго працу, а менавіта ў «Палажэнні аб асаблівасцях прававога становішча музея пад адкрытым небам, яго аховы і выкарыстання»¹. З тэксту дакумента вынікае, што «музей пад адкрытым небам ствараецца ў мэтах аднаўлення, захавання і папулярызацыі комплексаў і ансамбляў нерухомых матэрыяльных гісторыка-культурных каш-

¹ Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь «Аб зацвярджэнні Палажэння аб асаблівасцях прававога становішча музея пад адкрытым небам, яго аховы і выкарыстання» ад 13 кастрычніка 2011 г. № 1371.

тоўнасцей і (або) збораў рухомых матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей, іншых культурных каштоўнасцей, якія маюць асаблівую навуковую, гістарычную, мемарыяльную, мастацкую і (або) эстэтычную вартасць» (п. 2) і «ўключае матэрыяльныя культурныя каштоўнасці, якія сабраны з розных месцаў бытавання на яго тэрыторыі, і (або) матэрыяльныя культурныя каштоўнасці, якія музефікаваны на месцы іх бытавання» (п. 5) [21].

Як бачым, ёсць пэўныя несупадзенні ў разуменні тэрміна нават у суседніх постсавецкіх краінах.

Тэрмін ужываецца ў шырокім і вузкім значэннях. У шырокім значэнні музей пад адкрытым небам – гэта любы музей, экспазіцыя якога выстаўляецца не ў памяшканнях, у прыродным асяроддзі (Музей валуноў, транспартныя музеі і г. д.), у вузкім – гэта музеі, якія прадстаўляюць архітэктурныя збудаванні.

Адным з першых музеяў пад адкрытым небам стаў «Скансэн» (Skansen), адкрыты ў 1891 г. на в. Юргордэн у Стакгольме (Швецыя). Назва паходзіць ад шведскага *skans* – ‘сцяна’ і перакладаецца як «невялікая крэпасць». З цягам часу назва *скансэн* стала ўжывацца ў адносінах да музеяў пад адкрытым небам. Але ці ўзаемазамянальныя гэтыя тэрміны?

На думку В. Севан, *скансэн* з’яўляецца падтыпам музея пад адкрытым небам, расійская даследчыца вызначае яго як музей перавознага тыпу, калі на тэрыторыю, якая пусте і спецыяльна адабраная, перавозяцца помнікі гісторыі і культуры з іншых месцаў [16, с. 30].

Скансэн, згодна са «Слоўнікам іншамойных слоў» А. М. Булькі, – «этнаграфічны музей пад адкрытым небам, дзе экспануюцца ўзоры народных будынкаў і прылад працы пэўнага рэгіёна» [7, с. 389]. Слова фіксуецца і ў акадэмічным «Слоўніку беларускай мовы» [18, с. 653], але не вельмі вядома ў агульнанароднай мове: «*А карагоды ў горадзе я з дзяцінства памятаю, калі само слова “скансэн” ніхто ня ведаў*» [12], што часам прыводзіць да памылак у друку (напісанне *скансЕн* замест *скансЭн*) [гл.: 1; 2; 9, с. 69; 13; 14, с. 4; 17].

У навукова-папулярных тэкстах лексічнае значэнне слова *скансэн* тлумачыцца наступнымі спосабамі: 1) шляхам удакладнення: «*Таму я прапаную: пакуль не позна, давайце створым у Мінску **скансэн (этнаграфічны музей пад адкрытым небам)***» [20, с. 4]; 2) спробай даць дэфініцыю новаму паняццю: «*Гомельскія гісторыкі лічаць: першым крокам да гэтага мусіць быць паслядоўнае фарміраванне ў горадзе **адмысловага раёна старой гарадской забудовы накіталт стакгольмскага Скансену. Такі раён ахоўнай зоны гістарычнай забудовы пад адкрытым небам у перспектыве стаў бы адной з яркіх турыстычных асаблівасцяў сучаснага Гомеля***» [13]; 3) адсылкай да звестак пра *Скансэн* у Швецыі [13].

Трэба адзначыць, што ў беларускую мову слова *скансэн* прыйшло праз польскую. Наогул, у заходнеславянскіх мовах яно вядома кожнаму носьбіту мовы. Такое шырокае ўжыванне аднаслоўнага тэрміна тлумачыцца раннім з’яўленнем музеяў гэтага тыпу і, адпаведна, уваходжаннем слова ў літаратурныя мовы. Так, у польскую мову яно трапіла дзякуючы Адаму Хэнтніку, які заснаваў музей-скансэн у Навагрудзе каля Ломжы ў пачатку ХХ ст. Дарэчы, на

тэрыторыі сучаснай Беларусі скансэн двойчы спрабаваў заснаваць Ф. Рушчыц, але перашкодзілі Першая, а пасля і Другая сусветныя войны.

У польскім музеязнаўстве пад скансэнамі разумеюць месцы, мэта якіх – захоўваць здабыткі матэрыяльнай культуры і распаўсюджваць веды пра іх, а таксама прапанаваць наведвальнікам цікавае баўленне часу [22]. У польскай мове, як і ў іншых заходнеславянскіх, магчымы спалучэнні накшталт *археалагічны с. (скансэн), горназдабываўчы с., чыгуначны с., пчалярскі с.*, чаго не скажаш пра беларускую.

Такое актыўнае і больш працяглае бытаванне слова ў суседняй мове прывяло да яго дэтэрміналагізавання, развіцця ў яго пераноснага значэння і страты стылістычнай нейтральнасці. Згодна з азначэннем Вялікага слоўніка польскай мовы, падрыхтаванага Інстытутам польскай мовы Польскай акадэміі навук, слова *скансэн* мае пераноснае значэнне «нешта састарэлае, тое, што састарэла», г. зн. будынкі, абсталяванне, ідэі, якія існуюць у наш час і якія лічацца састарэлымі [24] і вельмі часта ўжываецца ў словазлучэннях *swoisty, żywy skansen* (у сваім родзе скансэн, жывы скансэн): «*Ulica Balonowa, dziewięć domów, w tym jeden wybudowany w latach 90, – to swoisty skansen, bez kanalizacji i bieżącej wody, ukryty w sercu największej łódzkiej “sypialni” – Retkini*» [23].

Гэтае значэнне пад уплывам польскай мовы і праз пасрэдніцтва беларускіх пісьменнікаў Польшчы паступова пранікае ў беларускую мову: «*Стары квартал, у якім пражывае прыгнятаючая большасць жыхароў гарадка, нагадвае жывы скансэн*» (Ніва) [5]; «*Не хацеў я пытаць, дзе падзеліся нашыя вёскі, чаму на нашых палях буяе толькі асот, чаму няма тут дарог, тэлефонаў, вадаправодаў, чаму гаспадар на поле конікам едзе, а гаспадыня карову доіць сваімі рукамі, чаму тут такі скансэн?.. – гэтых пытанняў мой суразмоўца, пэўна, не зразумеў бы*» (Яўген Мірановіч) [5]; «*У скансэн беларусаў зачыніць трэба, ці як*» (Міхась Куптэль) [11, с. 107]; «*Калі так глядзім на фотарэпартажы У. Сідарука і чытаем рэпартажы А. Вярбіцкага, то мусім прызнаць рацыю варшаўскім уладам, што хочучь зрабіць з усходняй Беласточчыны запаведнік, **скансэн беларушчыны***» (Міхась Куптэль) [11, с. 109]; «*Наша задача паказаць, што беларускае, – гэта сучаснае. І паказаць, што Беларусь уключана ў сучасныя працэсы. Гэта не гэта і не **скансэн**, – кажа адна з кіраўнічак радыё» [4, с. 13].*

Слова *скансэн* з адмоўнай канатацыяй пачынае актыўна ўжывацца і ў самой Беларусі: «*А можа гэта задума такая – зрабіць з Брэста **камуністычны скансэн?***» (Брэсцкі кур’ер) [6]; «*Забудова згаданых гістарычных цэнтраў, якая фінансавалася з бюджэтных сродкаў, вельмі хутка ператварылася ў **мёртвыя скансены***»; «*Заўважым, што гэты горад ператварыўся не ў мёртвы **музейны скансен**, а наадварот – у жывы арганізм і вірлівы турыстычны цэнтр, ажыўлены подыхам эпохі, знітаваны з сучасным рытмам жыцця; Прынятая рэзалюцыя трактуе горад як дынамічную і шматгранную структуру, а яго гістарычны цэнтр – як інтэгральную частку гарадской тканіны, якую нельга ператвараць у **музейны скансен**; Але гістарычны цэнтр горада павінен жыць, а не ўяўляць сабой **мёртвы скансен***» (Юрый Гардзееў) [10].

У беларускай культурнай прасторы тэрмін *скансэн* пашыраецца, замяняючы больш шырокі *музей пад адкрытым небам*: «В такой белорусский Скансен вполне мог бы превратиться и так называемый “Новый свет” – один из кварталов старого Гродно. ... Главная наша идея состоит в том, чтобы не сносить уникальный исторический квартал, а придать ему совершенно новое функциональное предназначение» [8]; «Каб спарадзіць той феномен, спатрэбілася ўсяго нічога: пару згадак пра “натуральны скансен” у Інтэрнеце. Слоган “Тут людзі жывуць, як у XIX стагоддзі!” аказаўся эфектыўнай прынадай» [1, с. 10] і інш.

У расійскай музейзнаўчай навуцы гэты працэс ідзе больш хуткімі тэмпамі. Пацверджаннем гэтаму з’яўляецца, напрыклад, выпуск часопіса «**Современные проблемы сервиса и туризма**» па тэме «Скансены и народно-художественные промыслы в туристском пространстве России и мира» [19], дзе сцвярджаецца, што «скансэны – гэта параўнаўча новы накірунак музейнага турызму, які знаходзіцца на этапе свайго станаўлення» [19, с. 20], і ў якім скансэны разглядаюцца як музеі пад адкрытым небам, што «праз асаблівым чынам арганізаваную экспазіцыю традыцыйных архітэктурных комплексаў пад адкрытым небам на этнічнай аснове рэпрэзентуюць асаблівасці, традыцыі, культуралагічныя складнікі таго ці іншага народа ці рэгіёна» [3, с. 12].

Такім чынам, на прыкладзе тэрмінаў *музей пад адкрытым небам* – *скансэн* бачна, што на сённяшні дзень заўважаецца пэўная неадпаведнасць тэрмінаў у тэрміналагічных сістэмах розных моў, што тлумачыцца неаднастайнасцю гістарычнага шляху музейнай справы розных народаў, уплывам нацыянальных традыцый у захаванні спадчыны.

Улічваючы патрабаванні да тэрміналагічных сістэм, неабходна імкнуцца да дакладнага абзначэння пэўнага паняцця, калі аднаму знаку адпавядае адно азначаемае, г. зн., на наш погляд, нельга лічыць дублетамі тэрміны *музей пад адкрытым небам* і *скансэн*.

З прычыны актывізацыі міжнароднага супрацоўніцтва, развіцця турыстычных паслуг, пашырэння ролі і функцый музеяў адбываецца актыўнае засваенне новых формаў працы ў музеях, змяненне музейзнаўчых канцэпцый, а таму і актыўнае засваенне новых слоў у якасці тэрмінаў, а таксама наданне ім новых значэнняў. Гэта прыводзіць да неабходнасці ўпарадкавання тэрміналогіі не толькі ў межах нацыянальнай мовы, але і на міжнародным узроўні, для чаго патрэбны намаганні і музейных работнікаў, і філолагаў у распрацоўцы аднастайнай тэрміналогіі, адаптацыі некаторых тэрмінаў да нацыянальнай музейнай практыкі.

1. Амяльковіч Д., Свірын І., Чарнякевіч Ю. Ці вырастуць на палескіх балотах культурна-турыстычныя комплексы?: [аб развіцці турызму на Палессі] // Культура. 29 жніўня 2009 г. С.10–12.

2. Антановіч К. Вячэрні расклад музеяў // Культура. 10 кастрычніка 2009 г. С. 2.

3. Афанасьев О. Е., Вольхина В. В. Роль, значимость и функции скансенов как туристского ресурса территории и репрезентантов народных традиций природопользования // Современные проблемы сервиса и туризма. 2015. Т.9. №4: Скансены и народно-художественные промыслы в туристском пространстве России и мира. С. 12–22.

4. Бабіна Н. Слова ў эфіры для Беларусі // Наша ніва. 12 снежня 2012. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=ar&i=101729> (дата доступу: 21.12.2015).
5. Беларусь на старонках «Нівы» (1989–2005) / Рэд. Я. Вапа. Беласток, 2006. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://kamunikat.eu/katalohmiokb.html?pub_start=240&pubid=2850 (дата доступу 10.01.2016).
6. Брэсцкі кур'ер. 14 лістапада 2013 г. С. 4.
7. Булыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. Т. 2. Мінск, 1999.
8. Вашкевич А., Чернякевич А. «Новый Свет» – беларусский Скансен // Вечерний Гродно. 3 апреля 2008 г. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу <http://harodnia.com/be/poszuki/idei-dlia-horada/111-novuj-svet-belorusskij-skansen> (дата доступу: 08.01.2016).
9. Вашкевич А., Лапеха І. Гродзенскі «Новы свет»: перспектывы рэнавацыі і выкарыстання // Горад святога Губерта: краянаўчы альманах. Вып. 5. / Пад рэд. А. Смаленчука і А. Вашкевіча. Мінск, 2011. С. 65–80.
10. Гардзееў Ю. Гародня: паміж мінулым і будучым [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://harodnia.com/be/sionnia/prabliemy-spadczyny/66-pamizh-minulym-i-buduczum> (дата доступу: 11.01.2016).
11. Куптэль М. Адгалоскі карэспандэнта. Сопат, 2006.
12. Наша ніва. 25 чэрвеня 2013 г. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=ar&i=111770&lang=ru> (дата доступу: 11.01.2016).
13. Печанко С. У Гомелі можна стварыць беларускі скансен // Свободные новости. 21 марта 2010. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу <http://www.sn-plus.com/culture/747.html> (дата доступу: 05.01.2016).
14. Рагін Я. Скансен: з паляўнічым ці цвёрым прэйскурантам? // Культура. 22 кастрычніка 2011 г. С. 4–5.
15. Российская музейная энциклопедия [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.museum.ru/rme/sci_openair.asp (дата доступа: 11.01.2016).
16. Севан О. Г. «Малые Корелы». Архангельский музей деревянного зодчества. М., 2011.
17. Сідарэнка А. Як прыцягнуць інвестара на 150 гектараў спадчыны? // Культура. 29 чэрвеня 2009 г. С. 2.
18. Слоўнік беларускай мовы / Уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. Мінск, 2012.
19. Современные проблемы сервиса и туризма. 2015. Т. 9. № 4: Скансены и народно-художественные промыслы в туристском пространстве России и мира [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://spst-journal.org/index/0-5> (дата доступа: 11.01.2016).
20. Тулупава І. Апекавацца спадчынай (інтэрв'ю з А. Бутэвічам) // Літаратура і мастацтва. 2011. № 8 (25 лютага). С. 4-5.
21. Museum.by [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://museum.by/files/1371.pdf> (дата доступу: 11.01.2016).
22. Skanseny.net [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://skanseny.net/o_skansenach (дата доступу: 11.01.2016).
23. U nas na wsi na Retkini // Expresss Ilustrowany. 2002.05.29. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=31665&id_znaczenia=4108122&l=22&ind=0 (дата доступу: 11.01.2016).
24. Wielki słownik języka polskiego [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=31665&id_znaczenia=4108122&l=22&ind=0 (дата доступу: 11.01.2016).